

УДК 330.34

Шведчиков О.А.

*асистент кафедри оподаткування і соціальної економіки
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля***ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ****FORMING OF SOCIAL AND ECONOMIC MECHANISM
OF THE ENSURING OF ENTERPRISES DEVELOPMENT****АНОТАЦІЯ**

У статті обґрунтовано доцільність формування соціально-економічних механізмів забезпечення розвитку підприємств. Показано, що об'єктивною підставою цього процесу є відповідний методичний інструментарій. Розглянуто існуюче різноманіття методів оцінювання розвитку підприємств, встановлена необхідність використання різних підходів та методів, а також їх комбінацій. Запропоновано принципи визначення системи індикаторів щодо оцінювання соціально-економічних механізмів забезпечення сталого розвитку підприємств.

Ключові слова: соціально-економічний механізм, забезпечення розвитку, методичний інструментарій, показники, підприємство.

АННОТАЦИЯ

В статье обоснована целесообразность формирования социально-экономических механизмов обеспечения развития предприятий. Показано, что объективной основой этого процесса является соответствующий методический инструментарий. Рассмотрено существующее разнообразие методов оценивания развития предприятий, установлена необходимость использования разных подходов и методов, а также их комбинаций. Предложены принципы определения системы индикаторов оценивания социально-экономических механизмов обеспечения развития предприятий.

Ключевые слова: социально-экономический механизм, обеспечение развития, методический инструментарий, показатели, предприятие.

ANNOTATION

In the article the expediency of forming of social and economic mechanism of the ensuring of enterprises development is proved. It is shown that the objective basis of this process is the appropriate methodological tools. The existing diversity of methods for estimation of the development of enterprises is considered, the need of use of different approaches and methods as well as their combinations is proposed. The principles of determining of a set of indicators of ensuring of socio-economic mechanisms of enterprises development are presented. The need of use of reflective and economic indicators for estimating of the enterprises development is proved. It is noted that correct choice of methodological tools and indicators will allow to determine the level of socio-economic development of enterprises and to identify hidden reserves of the development.

Keywords: socio-economic mechanism, ensuring of development, methodological tools, indicators, enterprise.

Постановка проблеми. Сталий розвиток підприємств є важливою передумовою соціально-економічного зростання регіонів і країни в цілому. Соціально-економічні показники розвитку є своєрідними каталізаторами нагромадження країною економічного, соціального, податкового, трудового, технологічного та інших потенціалів. Досягнення довготривалого розвитку підприємств потребує створення адекватного

вимогам часу, науково обґрунтованого механізму забезпечення розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам соціально-економічного розвитку підприємств присвячена достатня кількість наукових праць провідних вітчизняних вчених [1, с. 103–108; 2, с. 91–100; 3, с. 634–635]. Досягнення стану захищеності соціально-економічних інтересів підприємств під час реалізації їх цілей і завдань має відбуватися через формування відповідних механізмів. Сутність та основні елементи господарчого механізму досліджено в роботах [4–7]. Зокрема, Аверина І.С. [4] на підставі аналізу еволюції поняття «господарчий механізм» розглядає господарчий механізм як систему суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків, які забезпечують перетворення господарської діяльності через змінювання правил і умов «ігри» шляхом удосконалення форм, методів й інструментів досягнення мети. Божкова В.В. [5] під господарчим механізмом розуміє сукупність системи органів управління, системи форм і методів організації та функціонування виробництва й системи організаційно-економічних зв'язків, що регламентуються діючими правовими, економічними, ринковими, соціальними, технологічними та іншими нормами. На думку Круглової Н.Ю. [6, с. 7], до складу господарчого механізму входять економічні, мотиваційні, організаційні, політичні та правові механізми. Шипунова О.В. [7] вважає, що господарчий механізм відображає всі аспекти суспільних відношень, тому виокремлює економічну, організаційно-адміністративну, соціальну та правову компоненти господарчого механізму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У той самий час бракує досліджень, присвячених методичним аспектам формування соціально-економічних механізмів. Правильний вибір методичного інструментарію та системи індикаторів дозволить оперативно визначати рівень соціально-економічного розвитку підприємств, виявляти сховані резерви розвитку та надасть можливість здійснювати контроль процесів формування відповідних соціально-економічних механізмів забезпечення розвитку.

Мета статті полягає у визначенні питань щодо доцільності формування соціально-еконо-

мічних механізмів забезпечення розвитку підприємств та обґрунтуванні методичного інструментарію для здійснення контролю процесів їх формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доцільність формування соціально-економічних механізмів забезпечення розвитку підприємств потребує визначення низки питань, зокрема таких:

- чи є необхідність у формуванні соціально-економічних механізмів забезпечення розвитку підприємств, зокрема, підприємств, розташованих в межах певного регіону;

- чи існують на підприємствах передумови для удосконалення існуючих та формування сучасних соціально-економічних механізмів забезпечення розвитку;

- які соціально-економічні механізми будуть мати позитивний вплив на довготривалий розвиток підприємств.

Пошук відповідей на ці запитання потребує залучення різноманітного методичного інструментарію як об'єктивної підстави для формування соціально-економічних механізмів забезпечення сталого розвитку підприємств. При цьому слід мати на увазі, що синонімом поняття «формування», згідно словника Ожегова С.І. [8, с. 761], є створення, складання, організація, тобто надавання чому-небудь закінченості, певної форми, а термін «забезпечити» вживається в чотирьох значеннях: надати достатні матеріальні кошти для життя; забезпечити в потрібній кількості; зробити цілком можливим, дійсним, реально здійснимим; захистити, охоронити [8, с. 374].

Отже, досягнення стану захищеності соціально-економічних інтересів підприємств під час реалізації їх цілей і завдань має відбуватися через формування відповідного механізму забезпечення розвитку. Під соціально-економічним механізмом забезпечення розвитку підприємств розуміється сукупність конкретних форм, методів та інструментів, що дозволяють ефективно здійснювати поточну діяльність й виявляти приховані резерви подальшого довготривалого розвитку підприємств.

Методичний інструментарій формування соціально-економічних механізмів розвитку підприємств включає:

- методи оцінювання рівня соціально-економічного розвитку підприємств;

- систему індикаторів, які дають можливість управляти та здійснювати контроль процесів формування та практичної реалізації соціально-економічних механізмів розвитку.

Для того щоб обрати необхідну методичну базу для аналізу й оцінювання рівня розвитку підприємств, розглянемо перш за все існуюче різноманіття методів за: напрямком формування інформаційної бази; необхідністю врахування динаміки процесів; способом обробки результатів та характером відображення кінцевих результатів.

За напрямком формування інформаційної бази виділяють критеріальні, експертні методи та метод опитування [9].

Критеріальні методи характеризуються тим, що інформаційна база аналізу формується на основі звітної або планової документації підприємств. При цьому використовуються як абсолютні (натуральні, трудові, вартісні), так і відносні показники (рентабельність виробництва, фондовіддача). За належного інформаційного забезпечення ці методи є найточнішими, оскільки вихідні дані для розрахунків детерміновані. Застосування цих методів пов'язано з великим обсягом розрахунків, підготовки та обробки великих обсягів інформації, і тому їх використання доцільне на підприємствах масового та крупносерійного виробництва або при великих масштабах виробництва.

Експертні методи переважно базуються на виявленні та узагальненні думок досвідчених фахівців-експертів у певній предметній області (методи «мозкової атаки», «Дельфі», синектики тощо). Дана група методів не може забезпечити високої точності аналізу, але з великою вірогідністю дозволить оцінити стан підприємства одиначного виробництва або невеликого бізнесу. Головним недоліком цього методу є суб'єктивізм, оскільки особисті якості експертів можуть впливати на результат аналізу.

Методи опитування відіграють важливу роль при вивченні людської поведінки, врахуванні чинників неекономічного впливу на суспільні явища. Інформацію, яку отримують в процесі опитування, поділяють на соціально-економічну та соціально-психологічну. В залежності від характеру інформації виокремлюють усне опитування (інтерв'ю) та анкетування. Найбільш поширеною формою опитування є анкетування. Його перевага полягає в тому, що в результаті обробки відповідей може бути отримана кількісна, статистична характеристика досліджуваного явища, можуть бути встановлені та змодельовані причинно-наслідкові зв'язки. До основних недоліків методів опитування слід віднести: низьку якість відповідей, особливо, на складні запитання; «зміщення» вибірки, коли в опитуванні приймають участь особи, які мають вільний час або певну зацікавленість у проведенні опитування.

За необхідністю врахування динаміки процесів застосовують статичні методи аналізу даних за базовий період та методи стратегічного аналізу. Якщо такої необхідності немає, використовують статичний (одномоментний) аналіз на дату оцінки основних показників підприємства. Для порівняльного аналізу динамічно розвинених систем застосовують метод рейтингової оцінки.

Статичні методи дають можливість оцінити лише фактичний стан системи показників без врахування впливу минулих періодів та визначення найбільш вірогідного розвитку цієї системи у майбутньому. Результати аналізу за даною групою методів надають можливість

приймати оперативні рішення щодо тактичних завдань функціонування та розвитку підприємств, але не забезпечують потреб перспективного планування. Методи стратегічного аналізу зазвичай базуються на створенні динамічних моделей процесів. Ця група методів найчастіше застосовується в ході розробки стратегічних планів поведінки об'єкта у конкурентному середовищі.

В основі рейтингу лежить узагальнена характеристика за певною ознакою, що дозволяє групувати об'єкти дослідження в певній послідовності за ступенем зменшення (або збільшення) даної ознаки. Ці ознаки можуть відображати окремі аспекти соціально-економічного розвитку. На основі отриманих оцінок може визначитися узагальнюючий рейтинговий показник, який дає інтегровану оцінку. Рейтингові методи найчастіше використовують для порівняльного аналізу поведінки декількох об'єктів у конкурентному середовищі.

За способом обробки результатів виділяють індикаторні та матричні методи [1, с. 106–107]. Індикаторні методи найбільш сучасні та розповсюджені за умов ринкової економіки. Система індикаторів, яка лежить в основі будь-якого індикаторного метода, групується за напрямками аналізу. Кожен індикатор являє собою співвідношення абсолютних або відносних показників, які відображають найбільш значні характеристики об'єкту або його діяльності.

Матричні методи дозволяють підходити до аналізу найбільш системно, упорядковуючи як складові елементи системи, так і взаємозв'язки між ними. Зв'язки і елементи можуть розглядатись у статичі або динаміці. Сутність матричних методів полягає у визначенні кількісного значення інтегрального рейтингового показника окремого підприємства або у графічному визначенні його конкурентної позиції у матриці конкурентоспроможності за певними параметрами.

За характером відображення кінцевих результатів дослідження виокремлюють графічні, математичні та методи логічного аналізу [1, с. 106].

Графічні методи забезпечують наочність сприйняття кінцевих результатів оцінки, інтерпретованих у графічних об'єктах (рисунках, графіках, діаграмах). Математичні методи базуються на певних алгоритмах розрахунку показників, вміщують моделювання за факторами виробництва та реалізації продукції. Обсяги аналітичної роботи та складність розрахунків багато в чому залежить від кількості врахованих факторів багатофакторної моделі та від того, чи є ця модель динамічною. Перевага цієї групи методів у тому, що в залежності від типу та масштабів виробництва можна обрати доцільний рівень складності аналізу. Методи логічного аналізу є алгоритмізованими методами, які базуються на логічних посилках та висновках.

Аналізуючи існуючі підходи до оцінювання рівня розвитку підприємств, можна виділити

Таблиця 1

Характеристики методів оцінювання рівня соціально-економічного розвитку підприємств

Методи	За напрямком формування інформаційної бази			За необхідністю врахування динаміки процесів		За способом виконання		За характером відображення кінцевих результатів		
	Критеріальні	Експертні	Опитування	Статичні	Стратегічні	Індикаторні	Матричні	Графічні	Математичні	Логічні
Аналіз показників конкурентоспроможності										
Методика оцінки конкурентних переваг Портера	+				+		+	+		
SWOT-аналіз		+			+		+	+		
Матриця BCG		+			+		+	+		
Shell/DPM		+			+		+	+		
Модель HOFER/SCHNDEL		+			+		+	+		
Оцінювання інвестиційної привабливості										
Методи рейтингової оцінки	+	+	+		+	+		+	+	
Методи прогнозування ймовірності банкрутства (Z-модель Альтмана)	+				+	+		+	+	
Визначення рівня потенціалу розвитку										
Нейронечіткі технології	+	+			+	+			+	
Графо-аналітичне моделювання	+			+		+		+		

такі напрями [1, с. 103–108; 2, с. 91–100; 3, с. 634–635]:

- підхід, що ґрунтується на аналізі показників конкурентоспроможності;
- підхід, який базується на засадах оцінювання інвестиційної привабливості;
- підхід, який передбачає визначення рівня потенціалу розвитку.

Всі три напрями не тільки не виключають один одного, але й взаємопов'язані. Для остаточного вибору необхідної методичної бази було проаналізовано існуюче різноманіття методів в межах виділених напрямів [10]. За результатами аналізу у таблиці 1 наведено узагальнюючі характеристики методів оцінювання рівня соціально-економічного розвитку підприємств.

Для підвищення точності результатів оцінювання соціально-економічного розвитку підприємств необхідно використовувати різні підходи та методи, а також їх комбінації, оскільки кожний із методів має суб'єктивну складову. Доцільним з точки зору дотримання вищезазначених вимог слід вважати використання методів рейтингового оцінювання. Ці методи характеризуються тим, що інформаційна база для їх застосування може бути сформована як на основі звітної статистичної інформації, так і на основі стохастичних даних, отриманих від експертів. Результати рейтингового оцінювання можуть бути представлені як у графічному вигляді, так і у вигляді математичних моделей та алгоритмів.

Отже, рейтингові методи у комбінації з іншими методами оцінювання дозволяють створити необхідну методичну базу для формування соціально-економічних механізмів забезпечення розвитку підприємств.

Процес розв'язання проблеми оцінювання соціально-економічного розвитку передбачає формування системи показників (індикаторів), які деталізують фактори впливу на кінцевий результат і в такий спосіб визначатимуть доцільні напрями регулюючого впливу на процеси формування соціально-економічних механізмів розвитку. Наявні та потенційно досяжні засоби й можливості для здійснення впливу на характер розвитку соціально-економічної системи визначають напрями та темпи зміни показників [9, с. 38–39].

Індикатор – це елемент, показчик, пристрій, прилад, що відображає хід процесу або стан досліджуваного об'єкту, його якісні або кількісні характеристики у формі, яка є зручною для сприйняття людиною. Індикатор є узагальненою характеристикою та дозволяє провести ідентифікацію стану об'єкту, порівняти теоретичні та практичні результати його функціонування.

При визначенні системи індикаторів щодо оцінювання соціально-економічних механізмів забезпечення сталого розвитку необхідно враховувати такі принципи [11, с. 160]: ефективність, оперативність, простота інтерпретації результатів, комплексність, вірогідність, науковість, системність, об'єктивність.

Відомі приклади визначення показників для оцінювання економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку соціально-економічних систем. Для цього використовуються переважно два підходи. Перший підхід пов'язаний з побудовою системи показників, кожний з яких відображає певні аспекти розвитку, другий підхід передбачає використання інтегральних показників, які містять в собі агреговану інформацію. Використання інтегральних показників є доцільним для порівняння різних економічних систем як між собою, так і в різні періоди їх розвитку.

На практиці більш поширений перший підхід, оснований на побудові системи показників розвитку. Так, наприклад, Організацією Об'єднаних Націй (ООН) запропоновано систему показників для визначення сталості екологічної, соціальної та економічної складових розвитку, а також показники для характеристики інституціональної сфери. Соціально-економічний розвиток держави найчастіше характеризують такими показниками, як обсяги валового внутрішнього продукту (ВВП) у розрахунку на душу населення, темпи промислового виробництва, рівні інвестування, безробіття, інфляції, процентної ставки, державного боргу, високотехнологічного експорту, сальдо зовнішньоторгових операцій тощо. Якщо ці показники можна вважати універсальними практично для всіх держав щодо визначення наявних і потенціальних можливих темпів їх економічного розвитку, то стосовно до екологічної та соціальної сфер вагомість тих чи інших показників (зокрема, з переліку використовуваних ООН) істотно варіює залежно від умов різних країн [12].

Сталий збалансований соціально-економічний розвиток підприємств є основою процвітання, як країні в цілому, так і тих регіонів, в межах яких вони розташовані. В умовах ринкової економіки відображенням розвитку підприємств, а отже, й відповідних адміністративних одиниць регіонів (міст, районів тощо) є покращення основних показників їх діяльності. В попередні роки основна увага приділялася покращенню економічних показників, які відображають ситуацію із виробництвом товарів та послуг підприємствами, що розташовані на територіях конкретних міст та районів. Але в сучасних умовах все більша увага зосереджується на таких аспектах, як людське вимірювання економічного розвитку та формування позитивного іміджу й ділової репутації підприємств чи певної території у свідомості населення та споживачів продукції.

Програма розвитку ООН починаючи з 1990 р. видає спеціальні всесвітні доклади про людський розвиток. Запропоновані для цього методики дозволяють здійснювати порівняльний аналіз розвитку як окремих країн, так і груп країн. Для визначення об'єму людського потенціалу використовується агрегований показник – індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який враховує такі аспекти розвитку людського потенціалу:

- здоров'я та довголіття, які вимірюються показниками очікуваної тривалості життя при народженні;

- доступом до освіти, що вимірюється рівнем грамотності дорослого населення й сукупним валовим коефіцієнтом охоплення освітою;

- гідним рівнем життя, що вимірюється величиною валового внутрішнього продукту на душу населення в доларах США за паритетом купівельної спроможності.

Покращення здоров'я населення є важливим фактором фізичного розвитку, підвищення працездатності і, відповідно, розширення можливостей для створення продуктів, послуг, накопичення знань.

Підвищення рівня освіти як окремої людини, так й населення в цілому суттєво впливає на якість людського потенціалу та обумовлює ріст продуктивності праці. Рівень освіти характеризує накопичений освітній, трудовий, науковий, інтелектуальний, творчий потенціал, складає фонд сукупних знань та вмінь – духовне багатство суспільства [13, с. 93].

У 2011 р. Генеральна асамблея ООН прийняла резолюцію, згідно з якою показником розвитку країни може стати «рівень щастя», або показник Валового національного щастя (ВНС). Він повинен відображати гідний рівень життя, виходячи з балансу між матеріальним і духовним. Резолюція ООН рекомендує країнам розробити відповідні методики розрахунку ВНС.

Для відображення соціального розвитку підприємств і організацій використовують паспорти соціального розвитку, які включають різні системи показників. Зазвичай методики визначення рівня соціального розвитку передбачають співставлення показників соціального паспорта з нормативними значеннями соціальних параметрів; використання у якості соціальних нормативів величин, які характеризують соціальні процеси на підприємствах, що розташовані на одній території, а не середніх величин по країні або регіону, що дозволяє підвищити рівень їх порівняності.

Показники іміджу та ділової репутації відносяться до категорії рефлексивних показників. Саме ці показники формують образ підприємств чи певної території у свідомості населення та споживачів продукції. Для оцінки репутації та іміджу підприємств можуть бути задіяні такі показники, як якість менеджменту, якість продукції/послуги; здатність залучати та утримувати кваліфіковані кадри; інвестиційна привабливість бізнесу; орієнтованість виробництва на використання нових інноваційних технологій та інноваційної праці тощо.

Таким чином, правильний вибір методичного інструментарію та системи індикаторів дозволить оперативно визначати рівень соціально-економічного розвитку підприємств, виявляти сховані резерви розвитку та надасть можливість здійснювати контроль процесів формування відповідних соціально-економічних механізмів забезпечення розвитку.

Висновки. Встановлено, що доцільність формування соціально-економічних механізмів забезпечення розвитку підприємств потребує залучення різноманітного методичного інструментарію як об'єктивної підстави процесу формування. На основі аналізу існуючого різноманіття методів для оцінювання рівня соціально-економічного розвитку підприємств рекомендовано використання методів рейтингового оцінювання у комбінації з іншими методами.

Обґрунтовано, що використання поряд з економічними рефлексивних показників дозволить формувати відповідні образи підприємств у свідомості населення та споживачів продукції.

Напрямок подальших досліджень є визначення рівня соціально-економічного розвитку підприємств, розташованих в межах певної території.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бачевський Б.Є. Потенціал і розвиток підприємства / [Б.Є. Бачевський, І.В. Заблудська, О.О. Решетняк]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 400 с.
2. Забезпечення інвестиційної привабливості підприємства : [монографія] / [Колектив авторів] ; за наук. ред. Т.В. Калінеску. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – 220 с.
3. Самуляк В.Ю. Оцінювання рівня розвитку підприємств / В.Ю. Самуляк, Р.В. Фещур. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2008. – С. 627–636.
4. Аверина І.С. Еволюція і класифікація феномена «хозяйственный механизм» / І.С. Аверина // Вестник Волгогр. гос. ун-та. Сер. 3. – 2012. – № 2(21). – С. 12–16.
5. Божкова В.В. Состав хозяйственного механизма / В.В. Божкова // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 19–21 червня 2012 р.) ; за заг. ред. О.В. Прокопенко. – Суми : СумДУ, 2012. – С. 9–11.
6. Круглова Н.Ю. Хозяйственное право : [учеб. пособ.] / Н.Ю. Круглова. – М. : Издательство РДЛ, 2001. – 912 с.
7. Шипунова О.В. Финансово-экономический механизм предприятия в условиях рыночной экономики / О.В. Шипунова // Вісник Української академії банківської справи. – 2000. – № 2(9). – С. 62–66.
8. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 1998. – 944 с.
9. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка / [О.С. Федонін, І.М. Репіна, О.І. Олесюк]. – К. : КНЕУ, 2004. – 316 с.
10. Шведчиков О.А. Сучасні підходи до визначення рівня соціально-економічного розвитку підприємств / О.А. Шведчиков : III Міжн. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Луганськ, 24–6 квітня 2014 р.) : [тези докл.]. – Луганськ, 2014. – С. 381–384.
11. Шведчиков О.А. Принципи вибору індикаторів соціально-економічного розвитку / О.А. Шведчиков : V Міжн. науково-практ. конф. (16–18 квітня 2014 р.) : [тези докл.]. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 158–161.
12. Хайек Ф.А. Претензии знания / Ф.А. Хайек // Претензии знания. – 2003. – № 1. – С. 168–176.
13. Валентей С. Человеческий потенциал: новые измерители и новые ориентиры / С. Валентей, Л. Нестеров // Вопросы экономики. – 1999. – № 2. – С. 92–93.